

ka Zamiri ve Onun Türevleri Hakkında Bazı Tespitler

DR. ÖĞR. ÜYESİ MEHDİ REZAEİ*

Özet

Türkçenin ilk yazılı metinlerinin yanı sıra günümüz Türk lehçelerinde de *ka* zamirinin çeşitli türevlerini görmekteyiz. Bu zamirin türevleri hakkında araştırmacılar farklı görüşler öne sürmüşlerdir. Türkoloji'de birçok dilcinin ilgisini çeken *ka* türevleri bazı durumlarda tamamen aydınlığa kavuşturulmamıştır. Bu yazıda, *ka* köküne dayalı sözcüklerle ilgili yeni morfolojik tahlillere başvurulmuş, bu türevlerin yeni bir tasnifi yapılmıştır. *ka* zamirinin çeşitli türevleri, Türk dilinin tarihî dönemleriyle birlikte çağdaş Türk lehçelerinde de gösterilmiştir. Ayrıca, *ka* türevlerini incelerken bazen ağız çalışmalarından da yararlanılmıştır.

Anahtar sözcükler: *ka* Zamiri, Tarihî Türk Lehçeleri, Çağdaş Türk Lehçeleri

A FEW POINTS ABOUT THE PRONOUN KA AND ITS DERIVATIVES

Abstract

In addition to the first written texts of Turkish, we also see various derivatives of pronoun *ka* in today's Turkish dialects. Researchers have stated different views about the derivatives of the pronoun. The derivatives of the pronoun *ka* which attracts a large number of linguists' attention in Turkology have not been fully clarified so far in some cases. In this paper, new morphological analyses related to words deriving from the root *ka* have been made and a new classification of these derivatives has been presented. The different derivatives of the pronoun *ka* have been also demonstrated in the modern Turkic dialects with the historical periods of the Turkic language. Furthermore, subdialect studies has also been utilized in some cases in the analysis of the derivatives of the pronoun *ka*.

Keywords: Pronoun *ka*, Historical Turkic Dialects, Modern Turkic Dialects

GİRİŞ

Türkçede soru kelimesi olarak esasen iki sözcük ön plana çıkmaktadır. Bunlardan biri *ka* diğeri ise *ne* sözcüğüdür. Bu iki sözcüğün çeşitli türevlerini tarihî dönemlerde gördüğümüz gibi çağdaş Türk lehçelerinde de görmekteyiz. Günümüzde kimi Türk lehçesinde *ka* zamiriyle yapılan sözcüklerin kullanımı ağır basarken kiminde ise *ne* ile türetilmiş sözcükler daha sık kullanılmaktadır. Örneğin ölçünlü Türkiye

* Allameh Tabataba'i Üniversitesi - Fars Edebiyatı ve Yabancı Diller Fakültesi - Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Tahran-İran, rizai_m613@yahoo.com, [orcid.org/ 0000-0001-2345-6789](https://orcid.org/0000-0001-2345-6789)
Gönderim tarihi: 29.06.2018 Kabul tarihi: 09.08.2018

Türkçesinde *ne* soru kelimesinin türevleri yaygınken Tuva ve Saha gibi lehçelerde *ne* ve onun türevleri kullanılmamaktadır. Buna benzer bir durumu tarihî kaynaklarda da görmek mümkündür. Hârezm sahası eserlerinden *Mukaddimetü'l-Edeb*'de *ka* zamirine dayalı sözcükler kaydedilmemiştir. *ka* zamiri türevlerinin diğer Altay dillerinde² bulunması ve hatta başka dil ailelerinde³ de bu köke benzer bir sözcüğün var olması, söz konusu kelimenin çok eski bir kelime olduğuna işaret etmektedir.

ka ile yapılan soru sözcüklerini dilciler genellikle farazî bir **ka* köküne bağlamaktadırlar. Konuyla ilgili birçok dil bilimci çeşitli çalışmalar yapmış, kendi görüşlerini ortaya koymuşlardır. Bu çalışmalar daha çok Türkçenin en eski metinlerde bulunan kelimelerle sınırlı kalmıştır, Orta Türkçe döneminde veya çağdaş Türk lehçelerinde kullanılan sözcüklere pek değinilmemiştir. Çağdaş Türk lehçeleri ve Orta Türkçe metinlerindeki bazı *ka*'lı sözcükleri incelediğimizde *ka* zamirini yıldızlı bir kök değil bağımsız bir sözcük olarak değerlendirmek mümkündür. *Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti*'nde *ha* "belirsiz zaman veya yer bildirir" bağımsız bir madde olarak kaydedilmiştir. AzT'de *havaxt* (*ha+vaxt*) "ne zaman", *hayan* (*ha+yan*) "hangi taraf", *ha teref* "hangi taraf", Hal.: *qā yān* "welche seite", Özb.: *qayer* (*qa+yer*) "nere, neresi", *qayoq* (*qa+yoq*) "nere, neresi" (*yoq < yak* "taraf, yön, yan"), Tat.: *qayan* (*ka+yan*) "nerede", Y.Uyg: *qayaktin* (*ka+yak+tin*) "nereden", *keyerge* (*ke+yer+ge*) "nereye", Nog: *kayer* (*ka+yer*) "nere", Kark.: *qa jerde* "nerede, hangi yerde" gibi örnekler bakıldığında *ka*'nın bağımsızlığı anlaşılmaktadır. Horasan ağızlarında *ha* "hangi" tek başına bir soru sözcüğü olarak kullanılır: *ha yoldan?* "hangi yoldan?". İran Türk ağızlarında bir sorunun veya herhangi bir sözün anlaşılmadığında *häy* "ne" sözcüğü kullanılır. Bu sözcüğü söyleyen kişi, sorunun veya sözün tekrarlanmasını talep eder. Söz konusu sözcük büyük bir ihtimalle *kā > kay > hay > häy* gibi bir gelişmenin sonucunda ortaya çıkmıştır. Burada görülen ses olayı bir kısalma değil bir gelişme olması gerek, çünkü kısalma olması için söz konusu sözcüğü *kay*'ya bağlamamız gerekmektedir. Hâlbuki Batı Türkçesinde *kay* sözcüğünün kullanılmadığını biliyoruz. Diğer taraftan Türkçenin tarihî dönemlerinin yanı sıra çağdaş Türk lehçelerini de dikkate aldığımızda *ka* zamiriyle yapılan birçok sözcüğe rastlayabiliriz. Bu sözcüklerin bazıları Türkçenin en eski metinlerinde bulunmamaktadır. Başka tabirle Göktürk, Uygur ve Karahanlı dönemlerinden sonraki devirlerde *ka* zamiriyle yeni sözcükler türetilmiştir. Örneğin AzT'inde *hara* "nere" (*ha+ara*) sözcüğü tarihî metinlerde görülmeyen ve daha sonradan ortaya çıkan bir sözcüktür. Bu gibi

² Konuyla ilgili bk.: Temir, Ahmet (1945). "Uygurca kalıtı ve Altay dillerindeki ka- zamiri hakkında". *Beşinci Türk Dili Kurultayı*. s. 280-291.

³ Birçok dilde k(h/x/q/c/g)+ünlü ile yapılan soru sözcükleri bulunmaktadır. Bu olay bir tesadüften ibaret değilse söz konusu kelimelerin çok eski olduklarına kanıttır. Örneğin *hani* (ET: *kanı*) sözcüğünün karşılığı Hint-Avrupa dillerinin bir kısmında şu şekildedir. Farsça: *kocā* (< *ko+cā*), Orta Farsça: *kū*, İsfahan ağızları: *kâ*, *kây*, *kâyâ*, *kiyâ*. Avrupa dillerinde "nerede" anlamında kullanılan sözcükler etimologlarca bir **xwa-/*kwa-* köküne dayandırılmaktadır (Orel 2003: 198) (Partridge 2006: 3790).

örneklerden yola çıkarak *ka* zamirinin tarih içinde yeni soru sözcüklerinin türetilmesinde rol oynadığını görebiliriz. Demek ki *ka* zamiri yazılı kaynaklarda tek başına kaydedilmemişse de Türkler tarafından yeni kelimeler oluşturmakta kullanılmıştır.

Sıkça kullanılan ve çeşitli ekler ve sözcüklerle bir araya getirildiği için farklı biçimlere girmiş olan *ka* zamiri doğal olarak ses bilgisel, yapı bilgisel ve anlam bilimsel bakımlardan değişme maruz kalmıştır. Zaten tek bir sözcükle farklı sorular sormayı amaçlayan Türkler, sözcüğün kullanımıyla ilgili değişik yollara başvurmuşlar, söz konusu zamiri türlü ekler ve kelimelerle birleştirmişlerdir. *ka* zamiriyle yapılan sözcükleri iki kategoride incelemek mümkündür: 1. En eski Türkçe metinlerde bulunan *ka* türevleri. 2. Orta Türkçe, Çağdaş Türk dilleri ve lehçelerinde kullanılan *ka* zamiri ve türevleri. Türkçenin ilk yazılı metinlerine ait bazı sözcüklerin kökenlerini açıklamakta zorluk çektiğimiz, söz konusu kelimelerin bir önceki biçimlerinin belirsizliğinden kaynaklanmaktadır. Aynı durumu *ka* zamiri ile yapılan sözcüklerde de görmek mümkündür. Ancak daha sonraki dönemlerde *ka* ile türetilen sözcükleri morfolojik olarak incelememiz bir dereceye kadar kolay görülmektedir. Örneğin Türkçenin en eski metinlerinde bulunan *kaçan* "ne zaman" sözcüğünün yapısı tam açık değilken Çağatay Türkçesinde kullanılan *kayan* "hangi taraf, nerede" sözcüğünü *ka+yan* biçiminde tahlil edebiliriz veya Azerbaycan Türkçesinde *haçaq* "ne zaman" sözcüğünü *ha+çaq* olarak çözümlememiz gerekmektedir.

Türkçede *ka* zamiri *ne* zamiri gibi bazen ek bazen de kelime ile birleşerek soru sözcükleri şeklinde karşımıza çıkar. Bu birleşmeler bazen kaynaşarak tanınmaz duruma gelir ve ortaya çıkan sözcüklerin tahlil edilmesi zorlaşır. Diğer taraftan ses veya anlam değişimleri coğrafyadan coğrafyaya, lehçeden lehçeye farklılık göstermektedir. Bir lehçede uzun telaffuz edilen bir ünlü diğer bir lehçede normal biçimde söylenebilir, bir grupta kelimenin eski biçimi korunurken diğer bir grupta ses değişimleri sonucunda aynı kelimenin yapısında değişikliklerin gerçekleştiğini görebiliriz. *ka* zamirine dayalı sözcüklerde ünlü düşmesi, ünlü değişmesi, ünsüz değişmesi ve anlam kayması gibi olayları dikkate almak gerekir. Özellikle *ka* zamiri ünlü ile başlayan bir sözcükle birleştiğinde ünlü düşmesini gözden kaçırmamak gerekir. Diğer taraftan eski metinlerde olup günümüz Türk lehçelerinde yaşamayan sözcüklere biraz şüphe ile yaklaşmak gerekir. Bu detaylar dikkate alındığı takdirde incelemeler sağlam sonuçlara varmış olacaktır.

ka'yı bağımsız bir zamir olarak düşündüğümüzde bu zamire eklenen ekler veya kelimeleri izah etmemiz gerekir. Konuyla ilgili yapılan çalışmalara baktığımızda doyurucu açıklamalara rastlamamaktayız. Araştırmacılar düzenli bir tablo ortaya koymak için çaba gösterebilir de yaptıkları morfolojik tahliller yetirince aydınlatıcı değildir. Ahmet Tamir *ka* zamiriyle yapılan sözcükleri dört kategoride incelemiştir: n Grubu (*kan-*), y Grubu (*kay-*), l Grubu (*kal-*), r Grubu (*kar-*) (1945: 282). Söz konusu makalede *kayı* ve *kayan* gibi sözcükler

aynı grupta incelenmiştir, oysaki daha sonra göstereceğimiz gibi bu iki sözcüğü farklı biçimde izah etmemiz gerekmektedir. Tuncer Gülensoy konuyla ilgili bildirisinde *ka* ile yapılan sözcükleri *ka* + (*ç/c/ş/l/n/y/yer*) + *ekler* şeklinde sınıflandırmıştır (2000: 707). Talat Tekin, Orhun Türkçesinde bulunan *kamı* "hani", *kanta* "nerede", *kantan* "nereden", *kaçan* "ne zaman", *kaçça* "nereye", *kaltı* "nasıl" sözcüklerini arkaik soru zamiri **ka(n)*'ın türevleri olarak kaydetmiştir (2003: 126). Sir Gerard Clauson *ka* türevlerini *ka:nû* maddesi altında inceleyerek söz konusu türevlerin aynı kökten türediğini kaydetmiştir (1972: 632).

Bu makalede *ka* ile yapılan bazı sözcükler daha farklı şekilde incelenmiş, yeni bir morfolojik tahlil denenmiştir. Daha önce vurguladığımız gibi Türkçenin ilk yazılı metinlerinde bulunan bazı *ka*'lı sözcüklerin yapısı belirsizdir. Bu sözcükler istisna tutulursa tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde *ka* zamirinin türevleri aşağıdaki şekilde sınıflandırılabilir.

***ka* TÜREVLERİ**

ka+sözcük: Bu gruptaki sözcükler, *ka* ve çeşitli anlamlar taşıyan sözcüklerin birleşmesiyle ortaya çıkmıştır. Bu kullanımda *ka*'dan sonra ünlüyle başlayan bir sözcük geldiğinde kelime başında bulunan ünlü düşer.

ka (*ha*) + *zaman* (*vaxt* "vakit" / *çaq* "çağ"): Azerbaycan ve İran sahasında görülen bir kullanımdır. *ha zaman* "ne zaman", *haçaq* "ne zaman", *havaxt* "ne zaman".

ka (*ha* / *qa*) + *yan* (*yon* "yön" / *yoq* "taraf" / *teref* "taraf"): Tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinin birçoğunda söz konusu kullanımı görmekteyiz. DH: *qayan* "nereye, ne tarafa", Çağ.: *qayan* "taraf, yan, nere, nereye", AzT: *ha teref* "hangi yön", *hayan* "hangi taraf, neresi" Kaş.: *hayan* "hangi taraf", Hal.: *qā yān* "welche seite", Özb.: *qayon* "hangi yön, nereye", *qayoq* "nere, neresi", Tat.: *qayan* "1. nerede. 2. nasıl, niçin", Y.Uyg.: *qayan* "nereye".

ka (*qa*) + *yer*: Özb.: *qayer* "nere, neresi", Nog.: *kayer* "nere", HT: *ha yére* "nereye".

ka (*ha*) + *ara*: Azerbaycan ve İran Türk ağızlarında görülmektedir. *hara* "nere, hangi yer" (krş. *nere* < *ne ara*, *bura* < *bu+ara*, *ora* < *o+ara*).

ka (*qa*) + *alay*: Türk lehçelerinin Kıpçak grubu, Çağatayca ve onun devamı sayılan Özbek Türkçesinde görülmektedir. Bu kelime *ka* ve "öyle, o gibi" anlamında olan *alay* (bk. KMT: *alay* "öyle", Krg. *alay* "o gibi, bu gibi, böyle, öyle", Kaz.: *olay* "öyle, onun gibi") sözcüğünün birleşmesinden doğmuştur. Çağ.: *qalay* "nasıl, niçin", Özb.: *qalay* "nasıl", Kaz.: *qalay* "nasıl", Krg.: *kalay* "nasıl, ne suretle", KMT: *kalay* "nasıl" (krş. *nellay* "nasıl" < *ne alay*), Baş.: *qalay* "hangi, nasıl", Nog.: *kalay* "nasıl".

ka (*ha*) + *iley*: İran Türk ağızları ve Karaçay Malkar Türkçesinde tespit edilmiştir. Tarihî metinlerde "ön, ön taraf, huzur, yan, taraf" anlamında olan *iley* (krş.: *eley*, *al*, *alın*) sözcüğünden sonra yönelme hâli eki veya teklil üçüncü şahıs iyelik eki getirilerek yapılmıştır. İTA: *haléyā* "hangi tarafa" (< *ha-iley-e*), KMT: *kalayı* "neresi", *kalayga* "nereye".

Yukarıda sıraladığımız sözcükler kimi durumlarda bir hâl ekiyle birlikte gelmektedir.

ka+sözcük+yönelme hâli eki: Y.Uyg.: *keyerge* "nereye", *qayaqqa* "nereye" (*yak* "taraf, yön, yan"), KMT: *kalayga* "nereye".

ka+sözcük+çıkma hâli eki: Abş.: *qayandin* "hangi taraftan", Kaş.: *hardan* "nereden" (< *ha+ara+dan*), KMT: *kalaytin* "nasıl, ne tarafa, ne şekilde" (< *ka-alay-tın / ka-iley-tin*), Y.Uyg.: *keyerdin* "nereden", *qayaqtin* "nereden".

ka+sözcük+bulunma hâli eki: AzT: *harada* "nerede", Kaş: *harda* "nerede", KMT: *kalayda* "nerede", Y.Uyg.: *keyerde* "nerede", *qayanda* "nerede".

Türkçenin tarihî metinlerinde *ol* "o" zamiri herhangi bir hâl eki veya edat ile birlikte geldiğinde *an* biçiminde görülmektedir. Bu olay *ol > an* değişimi mi yoksa farklı bir gelişme sonucunda mı ortaya çıkmıştır, araştırılması gerekmektedir. *ka* sözcüğü *an* zamirinin farklı şekilleriyle birleştiğinde değişik soru sözcükleri ortaya çıkmaktadır. Bu açıklamanın dayanağı *ka* zamirine eklenen sözcüklerin *ka*'sız da kullanılmasıdır. Söz konusu kelimeler aşağıdaki gibidir.

ka + anteg: Türkçenin tarihî metinlerinde *antäg, antağ, andağ, antağ, andig* "öyle, böyle, bu suretle, o şekilde" (< *an+teg* "o gibi") gibi biçimlerde görülen sözcük, *ka* ile birleştiğinde, daha çok "nasıl" anlamını taşıyan bir soru sözcüğü oluşturmaktadır. Söz konusu sözcük Doğu Türkçesinde yaygın şekilde kullanılmaktadır. Çağ.: *qandağ / qandağ* "ne kadar, çok", Özb.: *qanday / qandoq* "nasıl", Kaz.: *qanday* "bir şeyin rengi, kalitesi hakkında bilgi edinmek için kullanılan soru, nasıl", Krg.: *kanday* "nasıl, ne gibi", Y.Uyg.: *qandağ / qandağ* "nasıl", Kark.: *qanday* "1. hangi 2. ne kadar", Alt.: *kandiy* "nasıl, ne gibi, ne, hangi", Tel.: *kandiy* "nasıl", Tuv.: *kandig* "nasıl".

anteg (andäy/andiy) sözcüğü bazı Türk lehçelerinde *ne* sözcüğü ile de birleşmektedir. Baş.: *nindäy* "nasıl", Tat.: *nindiy* "ne, hangi".

ka + anayıp: Altay Türkçesinde görülen bir kullanımdır. Bu kullanımda *ka*'ya "böyle, böylece, bu şekilde" anlamında olan *anayıp* sözcüğü eklenmiştir. Alt.: *kanayıp* "nasıl, ne durumda". Altay Türkçesinde *kanayda-kanayda* "nasıl olsa" biçimi de *ka* ile *anayda* "şöyle" sözcüğünden doğmuş olmalıdır.

ka + anta / anda: Türkçenin tarihî dönemlerinde *anda (anta)* sözcüğü "orada" anlamında kullanılmıştır. *an* zamiri "o" anlamının yanı sıra "ora" anlamını da karşılamaktadır. Bir mekan manasını da içeren *an* zamiri, *ka* sözcüğüyle birleştiğinde mekanı sormaya yarayan bir kelime (nerede, nereden, nereye) olarak karşımıza çıkmaktadır. Orh.: *kanta* "nerede" (Orh.: *anta* "orada"), EUT: *qanda / qanta* "nerede" (EUT: *anda / anta* "orada"), AH: *qanda*

"nerede", DLT: *ħanda*⁴ "nerede", NF: *ķanda* "nereye", HŞ: *ķanda* "nereye", KE: *ķanda* "nere, nerede", GT: *ķanda* "nerede, nereye", Çağ.: *ķanda* "nerede", DK: *ķanda* "nerede, nereye", EAT: *ķanda* "nerede, nereye", AzT: *ħanda* "nerede", Kaş.: *ħanda* "nerede", Y.Uyg.: *ķanda* "nerede", Yak.: *xannaġi* "neredeki". Teleüt Türkçesinde *anda* sözcüğünün ilk ünlüsü korunmakla birlikte anlam değişikliği de gerçekleşmiştir. Tel.: *kaanda* "nasıl", *kaanda kaanda* "ara sıra, bazı zamanlar".

ķa + *antan* / *andan* / *andın*: Orh.: *kantan* "nereden", NF: *ķandın* "nereden", KE: *ķandın* "nereden", HŞ: *ķandın* "nereden", GT: *ķandan* "nereden", Abş.: *ķandın* "nereden", DK: *ķandan* "nereden", EAT: *ķandan* "nereden", Y.Uyg.: *ķandin* "nereden".

ķa + *antıran*: *ķantıran* "nereden" Eski Uygur Türkçesinde görülen bir sözcüktür. *ķa* ve "oradan" anlamında olan *antıran* sözcüğünden oluşmuştur.

ķa + *ança*: Türk dilinin Tarihî dönemlerinde daha çok "nereye" anlamını taşıyan *kança* sözcüğü modern Türk lehçelerinde genellikle "ne kadar" anlamını göstermektedir. Orh.: *kança* "nereye" (Orh.: *ança* "öyle, onca, o kadar; şöyle"), EUT: *kança* "nereye" (EUT: *ança* "bir miktar, bu kadar, biraz"), KB: *kança* "nereye", DLT: *kança* "nereye, nasıl, ne kadar", AH: *kança* "nereye", NF: *kança* "nereye", KE: *kança* "nereye", Kİ: *kança* "nereye", Çağ.: *kança* "kim, ne kadar gibi", EAT: *kanca* "nereye", Özb.: *qoncha* "ne kadar, kaç", Krg.: *kança* "ne kadar, kaç", Y.Uyg.: *kançe* "kaç, ne kadar", Kark.: *qanşa* "ne kadar", Alt.: *kança* "kaç, ne kadar".

Eski Anadolu Türkçesinde "nereye, neresi" anlamında kullanılan *kançaru* (*kançarı* / *kançaru*) sözcüğü *kança* ve bir yön eki niteliğinde olan *+ru* ile birleşerek ortaya çıkmıştır. Ayrıca EAT'de "o kadar" anlamında görülen *ancaru* sözcüğü de *ança+ru* şeklinden gelişmiştir.

Karaçay Malkar Türkçesinde *kança* sözcüğü *nença* "ne kadar, kaç" biçiminde görülmektedir. Bu lehçede *ķa* sözcüğü yerine *ne* sözcüğü kullanılmıştır.

Orta Türkçe döneminden itibaren "hangi, nere, nereye, ne" anlamında olan bir *ķay* sözcüğüne rastlamaktayız. Çağdaş Türk lehçelerinde de görülen bu sözcüğün ikincil bir yapıya sahip olduğu muhtemeldir. Daha açık bir şekilde izah etmek istersek Köktürk, Eski Uygur ve Karahanlı dönemi (*Divan-ı Hikmet* hariç) metinlerinde tek başına görülmeyen *ķay* sözcüğü *ķā̄* > *ķay* değişimi sonucunda ortaya çıkabileceği gibi *ķayu* sözcüğünün kısalmış biçimi de olabilir. Buradan yola çıkarak *ķayda* gibi bir sözcüğü *ķanda* gibi tahlil etmemek gerekir, çünkü Türkçede bağımsız bir *ķay*'in kullanılmasına karşın *kan* şeklinde bir soru sözcüğü bulunmamaktadır. *ķay* sözcüğü ve türevleri Tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde aşğıdaki gibidir.

⁴. Kaşgarlı Mahmut bu biçimi Kıpçakça ve Oğuzca olarak kaydetmiştir. Bugün Batı Türkçesinde *ka* sözcüğüyle yapılan soru kelimelerinde (*kaç* sözcüğü hariç) *ķ* > *ħ* > *h*- gelişmesi yaşanmıştır. Kaşgarlı'nın kaydını dikkate aldığımızda söz konusu değişim en geç XI. yüzyıldan itibaren başlamıştır.

⁵. Sir Gerard Clauson *ka* türevlerini *ka:nū* maddesi altında incelerken *ka* sözcüğündeki ünlüyü uzun göstermiştir (Clauson 1972: 632). Gerhard Doerfer de arkaik özelliklere sahip olan Halaç Türkçesinde *ka* zamirinin *qā* biçiminde kullanıldığını kaydetmiştir (Doerfer 1988: 108).

ķay: DH: *ķay* "hangi", Kİ: *ķay* "nereye", Abş.: *ķay* "ne, hangi, nereye", Özb.: *qay* "hangi, ne, nere", Krg.: *ķay* "bir istifham zamiri", Tat.: *ķay* "1. hangi, hangisi. 2. bazı", Y.Uyg.: *ķay* "hangi", Kark.: *qay* "hangi", Alt.: *ķay* "hangi", İTA: *h y* "ne".

ķay + sözcük: Abş.: *ķay sarı* "hangi taraf",  ağ.: *ķaybir* "hangisi", Özb.: *qay bir* "hangisi", Krg.: *ķay cerde* "nerede", *ķay cakka* "hangi tarafa, nereye", *ķay birleri* "bazıları, kimisi", Tat.: *ķayçak* "bazen" (< *ķay+çag*), *ķayvakit* "bazen, kimi zaman", Y.Uyg.: *ķaydağ / ķaydak* "nasıl" (< *ķay+teg*), Nog.: *ķayday* "nasıl" (< *ķay+teg*), Kark.: *qay jer* "hangi yer", Alt.: *ķay cerde* "hangi yerde", Yak.: *xayday* "nasıl", *xaydax* "nasıl, ne şekilde" (< *ķay+teg*).

ķay + bulunma h li eki: Tarih  ve  ağdaş Türk lehçelerinde genellikle "nerede" anlamında kullanıldığı görülmektedir. DLT: *ķayda* "nerede", DH: *ķayda* "nerede", AH: *ķayda* "nerede", NF: *ķayda* "nereye, nerede", KE: *ķayda* "nerede, nereye, nereden, nasıl", HŞ: *ķayda* "nerede", Kİ: *ķayda* "nereye", TZ: *ķayda* "nerede", GT: *ķayda* "nerede", Abş.: *ķayda* "nerede",  ağ.: *ķayda* "nerede", EAT⁶: *ķayda* "nerede",  zb.: *qayda* "nerede", Kaz.: *qayda* "nerede", Krg.: *ķayda* "nerede", KMT: *ķayda I* "nerede", *ķayda II* "bazen", Tat.: *ķayda* "nerede, hangi yerde", Y.Uyg.: *ķayda* "nerede", Nog.: *ķayda* "nereye", Kark.: *qayda* "nereye", Alt.: *ķayda* "nerede", Tel.: *ķayda* "nerede", Tuv.: *ķayda* "nerede".

ķay + çıkma h li eki: Batı Türkçesinde görülmeyen bu kullanım genellikle "nereden" anlamında kullanılmıştır. DH: *ķaydın* "nereden, nasıl", NF: *ķaydın* "nereden", KE: *ķaydın* "nereden, nasıl", GT: *ķaydan* "nereden", Abş.: *ķaydın* "nereden",  ağ.: *ķaydan/ķaydın* "nereden",  zb.: *qaydan / qaydın* "nereden", Kaz.: *qaydan* "nereden", Krg.: *ķaydan* "nereden", Tat.: *ķaydan* "nereden", Kark.: *qaydan* "nereden", Alt.: *ķaydan* "nereden", Tel.: *ķaydan* "nereden".

ķay + yönelme h li eki: Seyrek görülen bir kullanımdır.  zb.: *qayga* "nereye".

ķay + y n gösterme eki: Eski Türkçede y n gösterme eklerinden biri +rU ekidir. Bu ekin *ķa* veya *ķay* sözcüklerine gelerek kalıplaşmış sözcükler oluşturduğunu görmek mümkündür. KMT: *ķayrı* "nereye", Kİ: *ķaru* "nereye".

ķa KÖKÜNE DAYALI MÜNFERİT SÖZCÜKLER

ķanı Sözcüğü: Eski Türkçedeki *ķanı* sözcüğü daha sonraki devirlerde iki farklı biçime ayrılmıştır. Daha Eski Uygur döneminde *ķanı* (Mani sahası) ve *ķayu* (Budist sahası) şekillerine ayrılan söz konusu sözcük, günümüz Türk lehçelerinde de görülmektedir. *ķanı* "nerede" anlamında kullanılırken *ķayu* sözcüğü "hangi" anlamında kullanılmaktadır. Bu anlam ve şekil farklılığı, sözcüğün zamanla iki farklı sözcük olarak algılanmasına neden olmuştur. Sözcüğün *ķa* türevi olduğu açıktır; ancak morfolojik yapısında açıklık görülmemektedir. *ķa* türevlerini incelerken *ķanı* ve *ķayu* sözcüklerinin tek bir sözcük

⁶. Kadı Burhaneddin şiiplerinde tespit edilmiştir. Günümüz Batı Türkçesinde kullanılmamaktadır.

olduklarını unutmamak gerekir. Başka tabirle *kanı* ve *kanı* sözcüklerini *kan-* ve *kan-* ile başlayan sözcüklerle aynı kategoride incelememek gerekir.

kanı ve *kanı* zaman içinde birtakım değişmelere uğramışlardır. Söz konusu sözcükler özellikle teklik üçüncü şahıs iyelik ekini alarak günümüz Türk lehçelerinde de yaygın şekilde kullanılmaktadır. Bu kullanım Orta Türkçe metinlerinden itibaren görülmektedir. Bu kelimelerde bazen ünlü düşmesini de görmekteyiz.

Tarihî eserlere baktığımızda *kanı* ve *kanı* sözcüklerini aynı eserde görmek mümkündür. Ancak çağdaş Türk lehçelerine göz attığımızda genel olarak Oğuz grubunda *kanı* (> *hani*) Kıpçak ve Karluk grubunda ise *kanı* biçiminde kullanılmaktadır. Özbek ve Türkmen Türkçesinde her iki biçimin kullanıldığını görmekteyiz.

Oğuz Grubu: Türkmen Türkçesinde *kanı*'dan gelişen *haysı* (*kanı* > *kanı* > *haysı* > *haysı*) dışında *kanı* sözcüğü kullanılmamaktadır. TT: *hani*, AzT.: *hani* "nerede", *hansı* "hangi, hangisi", Kaş.: *hansı* "hangi, hangisi", *hanu* "hangi, hangisi", Gag.: *hani* / *ani* "hani, nerede", Trkm.: *hani* "hani", *haysı* "hangi".

Kıpçak ve Karluk Grubu: Özbek Türkçesiyle Teleüt ağzında görülen *kanı* sözcüğü hariç bu grupta *kanı* biçiminin kullanımı yaygındır. Özb.: *qaysı* "hangi", *qayu* "hangi", *qani* "hani, nerede", Kaz.: *qaysı* "hangi", *qay-qaysı* "herhangi biri", Krg.: *kaysı* "hangi", Tat.: *kaysı* "1. hangi, hangisi. 2. bazı, kimi. 3. bazısı, kimisi", *kanı* "hangi, hangisi", Y.Uyg.: *kaysı* "hangi", Nog.: *kaysı* "hangi, hangisi", Kark.: *qaysı* "hangi", *qaysı* "hangi", Tel.: *kani* "nereye", Tuv.: *kayı* "hangi, nerede", Hak.: *hayzı* "hangi(si)".

kanı ile ilgili diğer bir kelime de *kanı* (*kanı*) sözcüğüdür. Tarihî metinlerden *Kutadgu Bilig* ve *Codex Cumanicus*'ta görülen bu sözcük *kanı* sözcüğüne +n vasıta hâli eki eklenerek yapılmıştır. Aynı sözcük Tuva ve Teleüt Türkçesinde de kullanılmaktadır. KB: *kanı* "nereden", CC: *kanı* "hangi, nasıl bir", Tuv.: *kanı* "nereden", *kaynaar* "nereye", Tel.: *kayında* "nasıl", *kayında kayında* "ara sıra, bazı zamanlar".

kaçan Sözcüğü: Çuvaşçada *hişan* "ne zaman" biçiminin kullanılması bu sözcüğün çok eski bir sözcük olduğunu göstermektedir. *kaçan* sözcüğünün de yapısı tam olarak bilinmemektedir. Marsel Erdal sözcüğün yapısını *ka soru zamirine eşitlik eki ile vasıta hâli eki getirilerek yapıldığını savunmaktadır (Erdal 2004: 215). Ölçünlü Türkiye Türkçesinde kullanımdan düşse⁷ de diğer Türk lehçelerinde işlek olarak kullanılmaktadır. AzT: *haçan* "ne zaman", Kaş.: *haçan* "ne zaman", Gag.: *haçan* / *açan* "ne zaman", Trkm.: *haçan* "ne zaman", Özb.: *qachon* "ne zaman", Kaz.: *qaşan* "ne zaman", Krg.: *kaycan* "ne zaman", *kaçan* "ne zaman", Tat.: *kaçan* "1. ne zaman. 2. arasıra. 3. ne zaman ki", KMT: *kaçan* "ne zaman", Y.Uyg.: *kaçan*

7. Anadolu ağızlarında yaygın olarak kullanılmaktadır. Geniş bilgi için bk.: Yeter Torun (2012). "Türkiye Türkçesi ve Balkan Ağızlarında "kaçan" Soru Sözcüğü". *Ağız Araştırmaları Dergisi* 5. s. 47-53.

"ne zaman", Baş.: *qasan* "ne zaman", Nog.: *kaşan* "ne zaman", Alt.: *kaçan* "ne zaman", Tel.: *kaçan* "ne zaman", Tuv.: *kajan* "ne zaman", Hak.: *hacan* "ne zaman", Çuv.: *hişan* "ne zaman".

Kırgızca *kaycan* "ne zaman" ve Tatarca *kaçan* "ne zaman" gibi kelimelerdeki *kaç* kısmı diğer sözcüklerin etkisinde analogi yoluyla ortaya çıkmış olabilir.

kaç Sözcüğü: Türkçenin tarihî metinlerinde görülen bu sözcük çağdaş Türk lehçelerinden Türkiye Türkçesi ve Sibiryâ lehçeleri sayılan Tuvaca ve Yakutçada görülmektedir. Dilciler sözcüğün kökeni hakkında tereddütlerini belirtmişlerdir. James Russell Hamilton sözcüğün yapısını *qa + eşitlik eki -ça şeklinde açıklarken Toharca *kos* "kaç, ne kadar" sözcüğünden gelme ihtimali üzerinde de durmuştur (Hamilton 1998: 178). Türkiye Türkçesinde *ka*'lı sözcüklerde görülen *q*- > *h*- değişimi söz konusu sözcükte görülmemektedir. TT: *kaç*, Tuv.: *kaş* "kaç, birkaç", Yak.: *xas* "kaç".

hangi Sözcüğü: Eski Kıpçak, Çağatay ve Eski Anadolu Türkçesinde *kanğı* ve *kankı* biçiminde görülen bu sözcük, çağdaş Türk lehçelerinin daha çok batı kolunda kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde *hangi* ve Başkurt Türkçesinde *qayhı* "hangi" biçimlerini dikkate aldığımızda sözcüğün eski *kanı* (sözcüğün Batı Türkçesinde *hani/hanı* ve Doğu Türkçesinde *kayı/kayu* şeklinde kullanıldığını dikkate alarak) sözcüğü ile ilgili olduğunu söylemek mümkündür. Kutadgu Bilig'de *kanıki* biçimi de göz önünde bulundurulursa sözcüğün *kanı+GI* biçiminde tahlil edilmesi gerekmektedir. KB: *kanıki* "nerede", TZ: *kanğı* "hangi", Çağ.: *kanğı* / *kankı* "hangi", DK: *kankı* "hangi", EAT: *kankı* / *kanğı* "hangi", TT: *hangi* / *hangisi*, AzT: *hankı* "hangi, hangisi", Gag.: *hangı* / *angı* "hangisi", Baş.: *qayhı* "hangi".

Başkurt Türkçesinde kullanılan ve karışık bir yapıya sahip olan *qayhılay* "nasıl" sözcüğü de *qayu+ki+alay* birleşmesinden meydana gelmiş olabilir.

SONUÇ

ka sözcüğü ve türevlerinin tarihî seyrine baktığımızda ilk örneklerin yapıları belirsiz görünürken daha sonraki dönemlerde ortaya çıkan sözcüklerin yapılarında açıklık görülmektedir. *ka* türevlerini incelediğimizde ses değişimleri, ünlü ve ünsüz düşmesi gibi ses olayları ve hatta anlam kaymalarına dikkat etmek gerekir. *ka* türevlerine baktığımızda *ka* ile yapılan birçok kelime, *ka* + *sözcük* biçiminde karşımıza çıkmaktadır. Batı ve Doğu Türkçesinde *ka*'lı sözcüklerin farklı biçimlerini dikkate aldığımızda zaman içinde Türkçenin farklı lehçelerinde kimi sözcüklerin türetildiğini görmekteyiz. Sonuç olarak *ka* türevlerini sadece Türkçenin tarihî metinlerinde aramamak gerekir, Türkçenin yaşayan lehçeleri ve ağızlarını incelediğimizde pek çok aydınlatıcı malzemenin ortaya çıktığı görülmektedir.

KISALTMALAR

- Abş.: Abuşka Sözlüğü
AH: Atebetü'l-Hakayık
Alt.: Altay Türkçesi
Baş.: Başkurt Türkçesi
BD: Babür Divanı
Çağ.: Çağatay Türkçesi
DH: Divan-ı Hikmet
DK: Dede Korkut
DLT: Divanü Lûgat'it-Türk
EAT: Eski Anadolu Türkçesi
ET: Eski Türkçe
EUT: Eski Uygur Türkçesi
Gag.: Gagauz Türkçesi
GT: Gülistan Tercümesi
Hak.: Hakas Türkçesi
Hal.: Halaç Türkçesi
HŞ: Hüsrev ü Şîrîn
HT: Horasan Türkçesi
İTA: İran Türk Ağzları
Kark.: Karakalpak Türkçesi
Kaş.: Kaşkay Türkçesi
KB: Kutadgu Bilig
KE: Kısasü'l Enbiya
Kİ: Kitâbü'l-İdrâk Li-Lisâni'l-Etrâk
KMT: Karaçay Malkar Türkçesi
Krg.: Kırgız Türkçesi
Krm. Tat.: Kırım Tatarcası
NF: Nehcü'l-Ferâdis
Nog.: Nogay Türkçesi
Orh.: Orhun Türkçesi
Özb.: Özbek Türkçesi
Tat.: Tatar Türkçesi
Tel.: Teleüt Türkçesi
TT: Türkiye Türkçesi
Tuv.: Tuva Türkçesi
TZ: Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fi'l-Lügati't Türkiyye
Y.Uyg.: Yeni Uygur Türkçesi
Yak.: Yakut Türkçe

KAYNAKÇA

- Arat, Reşit Rahmeti (2006). *Atebetü'l-Hakayık*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arat, Reşit Rahmeti (2008). *Kutadgu Bilig*. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Arıkoğlu, Ekrem ve Kuular Klara (2003). *Tuva Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ata, Aysu (1998). *Nehcü'l-Ferâdîs III Dizin-Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Atalay, Besim (2006). *Divanü Lûgat-it-Türk (Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Azərbaycan Dilinin İzahli Lüğəti* (2006). Bakı: Azərbaycan Elmlər Akademiyası Nəşriyyatı.
- Caferoğlu, Ahmet (1968). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Clauson, Sir Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Oxford: Clarendon Press.
- Çetin, Engin (2008). *On Üçüncü Yüzyıl Öncesi Türkçesinde Soru*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Adana: Çukurova Üniversitesi.
- Doerfer, Gerhard (1988). *Grammatik des Chaladsch*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Eckmann, János (2004). *Nehcü'l-Ferâdîs* (Haz.: Semih Tezcan ve Hamza Zülfikar). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eraslan, Kemal (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erdal, Marcel (2004). *A Grammar of Old Turkic*. Leiden-Boston: Brill.
- Ergin, Muharrem (1997). *Dede Korkut Kitabı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ergin, Muharrem (2006). *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Gaydarci, G. A. vd. (1991). *Gagauz Türkçesinin Sözlüğü* (Redaktör: N. A. Baskakov- Çev.: İsmail Kaynak, A. Mecit Doğru). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gülensoy, Tuncer (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülensoy, Tuncer (2000). "Türkçede *ka Sözcüğü Üzerine", *IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I*. s. 705-725.
- Gürsoy Naskali, Emine ve Muvaffak Duranlı (1999). *Altayca-Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Güzeldir, Muharrem (2002). *Abuşka Lüğati*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Hacıeminoğlu, Necmettin (1992). *Türk Dilinde Edatlar*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Hacıeminoğlu, Necmettin (1992). *Kutb'un Husrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hamilton, James Russell (1998). *İyi ve Kötü Prens Öyküsü* (Çev.: Vedat Köken). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karamanlioğlu, Ali Fehmi (1989). *Gülistan Tercümesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kenesbayoğlu, İ. K. vd. (1984). *Kazak Türkçesi Sözlüğü* (Çev.: Hasan Oraltay, Nuri Yüce, Saadet Pınar). İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Yayınları.
- Kirişcioğlu, Fatih (1999). *Saha (Yakut) Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Necip, Emir Necipoviç (2008). *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü* (Çev.: İklil Kurban). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Orel, Vladimir (2003). *A Handbook of Germanic Etymology*. Leiden-Boston: Brill.
- Öner, Mustafa (2009). *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özkan, Nevzat vd. (2007). *Türk Lehçeleri Grameri* (Editör: Ahmet Bican Ercilasun). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Partridge, Eric (2006). *Origins A Short Etymological Dictionary of Modern English*. London-New York: Routledge.
- Rezaei, Mehdi (2015). *İran-Zencan Bölgesi, Kaydar ve Yöresi Ağızları*. İran: Avay-e Khavar Yayınları.
- Rezaei, Mehdi ve Ghazaleh Esmailabadi (2018). "Horasan Türkçesinin Cüveyn Ağzı Üzerine". *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 13. s. 13-27.
- Ryumina-Sırkaşeva, L.T. ve N. A. Kuçığaşeva (2000). *Teleüt Ağzı Sözlüğü* (Çev. Şükrü Haluk Akalın-Çaştegin Turgunbayev). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tarama Sözlüğü* (1996). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tavkul, Ufuk (2000). *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, Talat (2003). *Orhun Türkçesi Grameri*, İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.
- Tekin, Talat vd. (1995). *Türkmençe-Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.
- Temir, Ahmet (1945). "Uygurca kaltı ve Altay dillerindeki ka- zamiri hakkında". *Beşinci Türk Dili Kurultayı*. s. 280-291.
- Tietze, Andreas (2002). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*. İstanbul: Simurg Yayınları.
- Toparlı, Recep vd. (2007). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yeter, Torun (2012). "Türkiye Türkçesi ve Balkan Ağızlarında "kaçan" Soru Sözcüğü". *Ağız Araştırmaları Dergisi* 5. s. 47-53.
- Ünlü, Suat (2013). *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınları.
- Vasiliev, Yuriy (1995). *Türkçe - Sahaca (Yakutça) Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yaghoobi, Valiollah (2011). *Bir Kaşkay Türk Şiiri Antolojisi: Kaşkâ'i Şi'ri yâ Âsâr-i Şu'Arâ-yi Kaşkâ'î*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Yarkın, Muhammed Halim ve Şefika Yarkın (2007). *Ferheng-i Ozbekî be Fârsî*. Tahran: Suhan Yayınları.
- Yavuzarslan, Paşa (1993). "Anadolu Ağızlarında *ha (*ka) Zamirinin Türevleri". *Türkoloji Dergisi* XI/1. s. 309-320.
- Yudahin, Konstantin Kuzmiç (1998). *Kırgız Sözlüğü* (Çev. Abdullah Battal Taymas). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- <http://www.vajehyab.com> (Erişim Tarihi: 05/04/2018).